

Andrzej Zawistowski*

Edward Lipiński – założyciel i prezes Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego

Edward Lipiński, choć uważany jest przede wszystkim za ekonomistę badacza, pracy naukowej poświęcał proporcjonalnie dużo mniej czasu niż pozostałym „zawodowym namiętnościom”. Niewątpliwie były trzy obszary, w których Lipiński spełniał się najbardziej. Pierwszym była praca dydaktyczna, drugim – działalność organizacyjna w ramach struktur państwowych, trzecim – działalność w organizacjach społecznych. Lubił przewodzić, organizować, zarządzać. Trudno wymienić wszystkie organizacje, których członkiem był Lipiński podczas niemal stoletniego życia. Nie licząc organizacji o charakterze politycznym, jego nazwisko można znaleźć wśród członków m.in. Międzynarodowego Towarzystwa Ekonometrycznego, Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Klubu Krzywego Koła, Akademii Nauk Moralnych i Politycznych (Academie des sciences Morales et Politique), Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych (przewodniczący 1957–1960), Międzynarodowego Instytutu Statystycznego, Association Française de Science Economique, Międzynarodowej Asocjacji Nauk Ekonomicznych (honorowy prezes). Niewątpliwie jednak najbliższe sercu Edwarda Lipińskiego było Polskie Towarzystwo Ekonomiczne i jego poprzednik – Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich.

Zanim powstało PTE

Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich powstało w grudniu 1917 r. w Warszawie, a w zebraniu założycielskim wziął udział również Edward Lipiński. Zadaniem TEiSP była nie tylko integracja środowiskowa, ale także regionalna. W odradzającej się Polsce należało bowiem zintegrować środowiska dotychczas rozwijające się w całkowicie odmiennych warunkach państw zaborczych. Taką rolę odgrywały Zjazdy Prawników i Ekonomistów Polskich – organizowało je właśnie TEiSP. Poza tym ważną rolę

odgrywały inicjatywy naukowe i wydawnicze podejmowane w ramach Towarzystwa. Lipiński bardzo aktywnie działał w TEiSP, pełniąc kolejno funkcje sekretarza, wiceprezesa, a w latach 1934–1939 prezesa organizacji.

Niewątpliwie jednym z najważniejszych zadań Lipińskiego w ramach działalności w Towarzystwie była jego rola jako redaktora naczelnego kwartalnika „Ekonomista”. Gdy w 1928 r. obejmował kierownictwo redakcji, kwartalnik był już pismem o ugruntowanej pozycji. Wychodził od 1900 r., krótko jako tygodnik, a od 1901 r. jako kwartalnik. Po powstaniu TEiSP pismo stało się organem Towarzystwa. Ukazywały się w nim artykuły o bardzo zróżnicowanej tematyce – zarówno z obszaru ekonomii, jak i polityki społecznej, demografii, administracji i praktyki gospodarczej. Objęcie przez Lipińskiego kierownictwa pisma było początkiem zmiany formuły czasopisma. Zaczęło ono szybko ewoluować w stronę pisma ściśle teoretycznego, zajmującego się tylko zagadnieniami związanymi z ekonomią. Warto podkreślić, że ukształtowany przez Lipińskiego profil kwartalnika w zasadniczym kształcie utrzymał się do dzisiaj.

Po dwudziestu latach współdziałania środowiska ekonomistów i statystyków formuła Towarzystwa się wyczerpała. W 1937 r. grupa statystyków wydzieliła się z TEiSP i założyła odrębne Polskie Towarzystwo Statystyczne [Kruszka, 2012, s. 8–9]. Ciekawe, że choć skutki „frondy” bezpośrednio dotykały Lipińskiego jako urzędującego prezesa Towarzystwa, to nie obraził się on na kolegów. Jako szeregowy członek zapisał się do PTS [Polskie, 2012, s. 7], jednocześnie wciąż przewodził TEiSP.

Wkrótce sytuacja zmieniła się diametralnie – wybuchła wojna. Niemieccy okupanci zakazali Polakom prowadzenia działalności naukowej, zamknięto szkoły średnie i wyższe, biblioteki naukowe, zakazano działalności stowarzyszeń. Jednak i w tej niekorzystnej sytuacji Lipiński nie pozostał bierny. Pod szyldem szkoły zawodowej zorganizował działalność zakonspirowanej SGH. Współpracował ze strukturami Polskiego

* Dr hab. Andrzej Zawistowski, prof. SGH; Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

Państwa Podziemnego – z Delegaturą Rządu na Kraj oraz z Armią Krajową. Nie porzucił też działalności w środowisku ekonomistów. W 1942 r. Zygmunt Filipowicz i Kazimierz Secomski zainaugurowali działalność konspiracyjnej grupy ekonomistów, która przyjęła nazwę Oikos. Nazwa zapewne odnosiła się do greckiego słowa „oikos” – czyli dom, ale także „oikonomia”, czyli zarządzanie gospodarstwem domowym (ekonomia). Choć Lipiński nie był w gronie inicjatorów powstania grupy, to on stanął na jej czele i był głównym animatorem działalności Oikosu. Można zaryzykować stwierdzenie, że w ten sposób funkcjonował podziemny społeczny ruch ekonomistów.

Celem grupy Oikos było skupienie przedwojennych badaczy i rozpoczęcie badań naukowych z myślą o ich wykorzystaniu po zakończeniu wojny. W prywatnych mieszkaniach organizowano odczyty i dyskusje. Prowadzono także tajne komplety z przedmiotów ekonomicznych – Lipiński wykładał ekonomię i politykę gospodarczą. Rok później powstała konspiracyjna Spółdzielnia Wydawnicza „Oikos”, która miała przygotowywać do druku efekty pracy grupy. Spółdzielnia finansowała prace nad publikacjami naukowymi i podręcznikami oraz tłumaczenia prac obcojęzycznych [Orłowska, Orłowski, 1985, s. 24]. Cała ta działalność miała zaowocować po zakończeniu wojny – w krótkim czasie na rynek miały trafić publikacje sygnowane przez Oikos. Nawiązano też kontakt ze środowiskiem krakowskiej konspiracji ekonomistów skupionym wokół Adama Krzyżanowskiego [Orłowska, Orłowski, 1985, s. 24].

Prezes PTE

Gdy zakończyła się wojna, Lipiński podjął pracę nad reaktywacją TEiSP, czyli organizacji, na której czele stał do 1939 r. Przedwojenna formuła Towarzystwa nie była jednak adekwatna do aktualnej sytuacji w środowisku jej członków. Podjęta próba ponownego połączenia środowisk ekonomistów i statystyków nie powiodła się, dlatego aktywność tych pierwszych musiała przyjąć inną formę organizacyjną. W grudniu 1945 r. powstało więc Polskie Towarzystwo Ekonomiczne. Rola Lipińskiego – dawnego prezesa TEiSP – w powołaniu PTE jest niepodważalna. Zresztą Lipiński wprost uważał, że oba Towarzystwa łączy ciągłość formalna, a on sam stoi na czele organizacji od 1934 r.

Zjazd założycielski nowego PTE odbywał się w budynku łódzkiego oddziału Szkoły Głównej Handlowej, którym w tym czasie kierował Lipiński. On też został wybrany prezesem Towarzystwa, a skarbnikiem – Kazimierz Secomski (formalny zastępca Lipińskiego w łódzkiej SGH). Profesor stanął też na czele warszawskiego Oddziału PTE [Orłowska, Orłowski, 1985, s. 55].

Dzięki powstaniu PTE udało się przywrócić do życia kwartalnik „Ekonomista”, którego pierwszy powojenny numer ukazał się w 1947 r. – oczywiście na jego czele stanął Lipiński. W 1974 r. profesor zainicjował też wydawanie pisma „Oeconomica Polona”, w którym po angielsku i rosyjsku publikowano wybrane teksty z „Ekonomisty”.

Dzięki międzynarodowym znajomościom prezesa udało się utrzymać kontakt z zachodnim środowiskiem ekonomistów. PTE zostało członkiem International Economic Association, co umożliwiało udział w kongresach i konferencjach tej organizacji. Młodzi ekonomiści mieli szansę na wsparcie w staraniach o wyjazdy stypendialne do ONZ czy Fundacji Forda. Na zaproszenie PTE przyjeżdżali do Polski ekonomiści światowej klasy – jak np. Maurice Dobb, John Kenneth Galbraith, Wassily Leontief, Paul Rosenstein-Rodan. W czerwcu 1956 r. Towarzystwo zaprosiło do Polski grupę profesorów z Cambridge i Oxfordu (m.in. Joan Robinson, Richarda Kahna, Petera Wileasa). Zbiegiem okoliczności dotarli oni do Poznania 28 czerwca – czyli w dniu społecznego buntu [Sadowski, 2016, s. 631]. Wywarło to na nich wielkie wrażenie, a informacje o poznańskich protestach rozeszły się szeroko w międzynarodowym środowisku ekonomistów.

Dużą rolę odgrywały wspomniane osobiste międzynarodowe kontakty Lipińskiego. Dzięki nim

otrzymywał literaturę praktycznie z całego świata. Szczególnie cenne były książki, które do Warszawy trafiały z Zachodu. Profesor nie tylko z nich korzystał, ale też szeroko dystrybuował egzemplarze wśród członków Towarzystwa [Relacja...].

Środowisko PTE na lata stało się dla Lipińskiego najważniejszą ostoją. Tak było także po radykalnych zmianach, jakie dotknęły Towarzystwo na przełomie lat 40. i 50. W tym czasie dokonano przebudowy struktur tej organizacji w kierunku uczynienia z niej w praktyce „związku zawodowego ekonomistów”. Zlikwidowano Radę Naukową, którą zastąpił Komitet Naukowy zdominowany przez radykalnych zwolenników komunizmu (w większości tych samych ludzi, którzy przejęli wówczas SGH, czyniąc z niej Szkołę Główną Planowania i Statystyki [Czarny, 2016, s. 17, 20, 22]). Lipiński pozostał też redaktorem naczelnym „Ekonomisty”, choć cała pozostała część redakcji została wymieniona na „postępowych badaczy”. Niewątpliwie obecność Lipińskiego we wspomnianych gremiach legitymizowała owe ideologiczne zmiany.

Trzeba jednak wspomnieć, że w tym czasie także profesora dotknęły represje. Został pozbawiony możliwości wykładania – najpierw w SGPiS, a następnie na Uniwersytecie Warszawskim. Zapewne miała na to wpływ zarówno jego przeszłość (związek ze sferami rządzącymi II Rzeczypospolitej), jak i opinia „niesubordynowanego badacza”. Lipiński starał się bronić. W grudniu 1950 r. podczas Ogólnopolskiego Zjazdu Ekonomistów złożył publiczną samokrytykę. Po części była ona odpowiedzią na inauguracyjne przemówienie Oskara Langego, w którym pojawiły się aluzje odnoszące się do prezesa PTE. Lipiński wycofywał się wówczas z tezy o przydatności metod ekonomii „burżuazyjnej” do marksistowskiej „ekonomii politycznej” [Hübner, 2006, s. 54] – o co kilka lat wcześniej publicznie spierał się z Bronisławem Mincem. Ofiarą złożoną na ołtarzu ideologii były też publikowane w „Ekonomiście” artykuły poświęcone wkładowi Stalina do nauk ekonomicznych [Lipiński, 1950, s. 3–12; Lipiński, 1953, s. 43–55]. Po śmierci generalissimusa Lipiński wraz z Józefem Zawadzkiem w imieniu redakcji kwartalnika skierowali do redakcji „Woprosów Ekonomiki” żalobny list wychwalający dyktatora [Bartkowiak, Ostropolska, 2015, s. 165]. Pisali:

„Polscy ekonomiści marksiści, wstrząśnięci śmiercią wielkiego budowniczego naszej epoki, kontynuatora nauki Marksa, Engelsa i Lenina w dziedzinie ekonomii politycznej, genialnego odkrywcy nowych prawd w teorii tej nauki, największego nauczyciela i wodza postępowej ludzkości, przesyłają towarzyszą radzieckim wyrazy głębokiego ubolewania i współczucia. Wasz ból jest naszym ciężkim bólem, wasza strata naszą wielką niepowetowaną stratą. Zmarł Józef

Stalin, ale żyje i żyć będzie wiecznie jego myśl, jego nauka. Myśl i nauki Stalina będą dla nas na zawsze przewodnim światłem, natchnieniem naszej pracy, bodźcem wzmoczenia wysiłków nad rozpowszechnianiem i rozwijaniem nieśmiertelnych idei Marksa, Engelsa, Lenina i Stalina dla dobra ludu pracującego, wielkości naszych narodów i pokoju świata” [Lipiński, Zawadzki, 1953, s. 8].

Lipińskiemu udało się przetrwać stalinizm na stanowisku prezesa PTE. W połowie 1956 r. Towarzystwo zorganizowało II Zjazd Ekonomistów Polskich. To właśnie wówczas po raz pierwszy publicznie dobitnie skrytykowano politykę gospodarczą lat 1950–1956. Delegaci wskazywali na popełnione błędy w kierowaniu gospodarką, domagali się decentralizacji zarządzania i planowania, wprowadzenia rozrachunku gospodarczego i uwzględnienia przez kierujących państwem wskazówek wynikających z badań naukowych ekonomistów. Zwrócili się z wnioskiem do premiera, aby powołał Ogólnopolską Społeczną Komisję Ankietową (miała ona sprawdzić stan gospodarki) oraz Radę Ekonomiczną (składającą się z bezstronnych naukowców i praktyków) [Gadomski, 2002, s. 32]. Warto podkreślić, że Zjazd Ekonomistów Polskich obradował w dniach 7–9 czerwca 1956 r., a więc jeszcze przed buntem społecznym w Poznaniu.

Podczas wspomnianego zjazdu dokonano też wyboru nowych władz PTE. Delegaci ponownie wybrali Lipińskiego prezesem Towarzystwa, co – zważywszy na wspomnianą wyżej atmosferę Zjazdu – było uznaniem dla jego postawy we wcześniejszej dekadzie. W kolejnych miesiącach Lipiński, niejako namaszczony przez uczestników zjazdu, kontynuował krytykę gospodarczej polityki czasów stalinizmu. W niezwykle poczytnym tygodniku „Nowa Kultura” opublikował trzyczęściowy cykl *Rewizje*. Pisał tam o reformowaniu gospodarki, decentralizacji, samodzielności przedsiębiorstw, uspołecznieniu środków produkcji, które bezsprzecznie musi być kojarzone z wolnością polityczną i charakterem kultury człowieka [Mikołajczyk, 2013, s. 135].

Niepokorny prezes

Początkowo Lipiński wsparł politykę Władysława Gomułki, który objął władzę na fali rozliczeń ze stalinizmem. Jednak na przełomie lat 50. i 60. stopniowo narastał krytycyzm profesora wobec polityki PZPR. Coraz częściej zabierał publicznie głos, krytykując politykę gospodarczą Gomułki, a nawet cały ówczesny system ekonomiczny. Co więcej, profesor zabierał głos także w sprawach politycznych. W 1964 r. był jednym z sygnatariuszy „Listu 34” – protestu grupy polskich intelektualistów przeciwko cenzurze i represyjnej polityce władz wobec kultury. List ten odbił się

szerokim echem w kraju i poza jego granicami, a na jego autorów spadły represje. Aktywność Lipińskiego drażniła władze, tym bardziej że wciąż stał on na czele niezmiernie wpływowej i poważanej organizacji, jaką było PTE.

Władze postanowiły więc otoczyć Lipińskiego „sanitarnym kordonem”, odcinając go od wpływu na innych. Aby zrealizować ten cel, trzeba było przede wszystkim pozbawić profesora prezesury PTE – funkcji sprawowanej od 20 lat. „Jako prezes PTE występował z krytyką ekonomicznych podstaw ustroju PRL, co w zasadniczy sposób podważało istnienie ustroju socjalistycznego w Polsce” – tak dekadę później SB charakteryzowała tę część aktywności Lipińskiego [AIPN, k. 6]. Faktycznie: w początkach 1965 r. tylko na przestrzeni miesiąca bezpieka odnotowała trzy publiczne wystąpienia prezesa PTE, podczas których punktował słabości polskiej gospodarki socjalistycznej. Przemówienia te były wygłoszone na spotkaniu z członkami warszawskiego Klubu Inteligencji Katolickiej, podczas Ogólnopolskiej Konferencji Młodych Socjologów oraz na spotkaniu Towarzystwa Kultury Moralnej. Dyrektor Departamentu III MSW Henryk Piętek podsumowywał: „Wystąpienia Lipińskiego cechowała ironiczna i złośliwa forma, posługiwał się także demagogią dla zdobycia popularności. W związku z mającym się odbyć w dniu 12 marca 1965 roku Walnym Zgromadzeniem wyborczym Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, w środowisku ekonomistów wyrażana jest opinia, że Lipiński nie powinien dalej zajmować funkcji prezesa PTE” [AIPN, k. 11–12]. Rzecz jasna owa „opinia środowiska” faktycznie była sugestią MSW, jak postąpić z prezesem.

Pozbycie się Lipińskiego – przy zachowaniu pozorów demokratycznej decyzji delegatów na Walnym Zgromadzeniu PTE – nie było łatwe. Jego pozycja naukowa i prestiż, którymi cieszył się w środowisku, wymagały od jego następcy podobnych przymiotów. W praktyce tylko jeden z członków zarządu PTE spełniał te warunki – był nim prof. Oskar Lange. Taka zamiana wydawała się jednak nierealna. Lange był poważnie chory i nawet nie pojawił się na zjeździe. Mimo to 12 marca 1965 r. został wybrany prezesem PTE. Stanowiska tego nigdy nie pełnił – zmarł pół roku później. W imieniu nieobecnego prezesa Towarzystwem kierował wiceprezes doc. Józef Pajestka [Sadowski, 2016, s. 631; Orłowska, Orłowski, 1985, Aneks nr 19]. Później to on zostanie prezesem PTE. Kierownictwo MSW uznało pozbycie się Lipińskiego za jeden ze swoich podstawowych sukcesów w obrębie, jak to określono, „rezultatów przeciwdziałania” [Garbal, 2018, s. 722].

Odwołaniu Lipińskiego z prezesury PTE towarzyszyło zamieszanie. W prasie ukazała się notatka, że profesorowi nadano tytuł prezesa honorowego

Towarzystwa [Wysoka, 1965, s. 1]. Tak się jednak nie stało. Otwartym pozostaje pytanie, czy interwencja zewnętrzna w ostatniej chwili zablokowała ten gest uznania, na co prasa nie zdążyła już zareagować, czy był to błąd dziennikarza. Właśnie taką omyłką tłumaczył wpadkę szef Redakcji Krajowej PAP, wysyłając do Lipińskiego list z przeprosinami [AIPN, k. 97]. Ostatecznie Lipiński został honorowym prezesem PTE sześć lat później, już w czasach rządów Gierka [ASGH, 1965]. Wówczas nastąpił krótki okres, gdy Lipiński powrócił do łask sprawujących władzę.

Utratę prezesury PTE Lipiński głęboko przeżył. Kilka lat później tak odnosił się do tego faktu: „[...] najboleśniej było dla mnie rozstanie się z działalnością społeczną. Myślę tu o mojej pracy w Polskim Towarzystwie Ekonomicznym, z którym byłem związany od 1923 roku. [...] życie aktywne jest podstawą życia w ogóle. Medycyna operuje nawet pojęciem »śmierci emeryta«. Człowiek idzie na emeryturę, życie staje się dla niego puste, bez treści i umiera” [Lipiński, 1971, s. 1–7].

Ostatnią nicią formalnie łączącą Lipińskiego z PTE pozostała funkcja redaktora naczelnego kwartalnika „Ekonomista”. Profesor sprawował ją nieprzerwanie od 1928 r. do 1978 r. Pozbawiony jej został także ze względów politycznych – była to konsekwencja jego zaangażowania w działalność opozycyjnego Komitetu Obrony Robotników.

Pamięć

Choć Edward Lipiński zmarł w 1986 r., to w PTE trwa pamięć o Profesorze. W siedzibie Towarzystwa umieszczono rzeźbę przedstawiającą profesora, sala konferencyjna otrzymała jego imię, a na ścianie zawisł duży portret Lipińskiego. W dziesiątą rocznicę śmierci Lipińskiego PTE oraz bank Powszechna Kasa Oszczędności zorganizowały konferencję naukową poświęconą profesorowi [Społeczne, 1996]. Chyba jednak najważniejszym symbolem pamięci o pierwszym prezesie PTE jest organizowany od 1992 r. konkurs o Nagrodę im. prof. Edwarda Lipińskiego. W jej ramach nagradzane są polskie prace wnoszące nowe wartości do dorobku nauk ekonomicznych.

Bibliografia

- Archiwum Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie (dalej: ASGH) L94/K [1965]. *Pismo Redaktora Naczelnego Redakcji Krajowej PAP Antoniego Dutlingera i Kierownika Biuletynu Naukowo-Technicznego PAP Aleksandra Koteckiego do Edwarda Lipińskiego*, 13 marca.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 248/59, t. 1, *Kwestionariusz osoby rozpracowywanej*, k. 6.

- AIPN [1965]. 248/59, *Informacja nr 44 dot. Szkodliwych wystąpień prof. Edwarda Lipińskiego – prezesa Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego*, 26 lutego.
- ASGH, *List przewodniczącego XI Krajowego Zjazdu PTE Kazimierza Secomskiego do Edwarda Lipińskiego*, b.d., b.p.
- Bartkowiak R., Ostropolska-Kubik E. [2015]. *Ekonomia polityczna, ekonomia i polityka gospodarcza*, w: *Wkład Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie w rozwój myśli ekonomicznej*, red. Ryszard Bartkowiak, Warszawa.
- Czarny B. [2016]. *Szkice o ekonomii w Polsce w latach 1949–1989. Ekonomia w państwie totalitarnym*, Warszawa.
- Gadomski W. [2002]. *Działalność Rady Ekonomicznej przy Radzie Ministrów w latach 1957–1962*, „Gospodarka Narodowa”, nr 7–8.
- Garbal Ł. [2018]. *Jan Józef Lipski, Biografia źródłowa*. Tom I: 1926–1968, Warszawa.
- Hübner P. [2006]. *Zrób to sam*, „Forum Akademickie”, nr 10.
- Kruszka K. [2012]. *Polskie Towarzystwo Statystyczne (1912–2012)*, „Przegląd Statystyczny”, nr 1.
- Lipiński E. [1950]. *Prace Stalina o językoznawstwie a nauki ekonomiczne*, „Ekonomista”, nr 4.
- Lipiński E. [1953]. *Przedmiot ekonomii politycznej i obiektywny charakter praw ekonomicznych*, „Ekonomista”, nr 1.
- Lipiński E., Zawadzki J. [1953]. *Do redakcji „Woprosów Ekonomiki”*, „Ekonomista”, nr 1.
- Lipiński E. [1971]. *Lekcja fruwanía*. Wywiad, „Kulisy”, z. 40.
- Mikołajczyk M. [2013]. *Rewizjoniści. Obecność w dyskursach PRL*, Kraków.
- Orłowska J., Orłowski T. [1985]. *Polskie Towarzystwo Ekonomiczne. Zarys historii*, Warszawa.
- Polskie Towarzystwo Statystyczne 1912–2012* [2012]. Warszawa–Poznań.
- Relacja prof. Eugeniusza Rychlewskiego*. Materiały przygotowane i zgromadzone przez Joannę Marosek, Paulinę Mróz, Aleksandrę Oleś, Mateusza Sikorskiego – uczestników seminarium magisterskiego prowadzonego przez prof. dr. hab. Jerzego Hausnera dla kierunku Gospodarka i Administracja Publiczna, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie. Materiały zgromadzone w ramach projektu „Wielcy Polscy Ekonomiści” prowadzonego przez Fundację Gospodarki i Administracji Publicznej.
- Sadowski Z. [2016]. *Wspomnienie o Profesorze Edwardzie Lipińskim*, „Ekonomista”, nr 4.
- Społeczne aspekty rozwoju gospodarczego Polski. Konferencja naukowa dla uczczenia 10. rocznicy śmierci prof. Edwarda Lipińskiego* [1996]. Warszawa.
- Wysoka ranga zawodu ekonomisty*. Zjazd PTE [1965]. „Trybuna Ludu”, nr 72.